

XX. YÜZYIL BAŞI TATAR EDEBİYATINDA SÜYÜMBİKE HANBİKE İMGESİ*

THE IMAGE OF QUEEN SUYUMBIKE IN TATAR LITERATURE AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

İlsever RAMİ**

Öz

Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi Tatar halkının tarihinde büyük bir facia olarak nitelendirilmektedir. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın yıkılmasıyla Tatar halkı devletini ve millî özgürlüğünü kaybetmiştir. Bu olay, Tatar halkını derinden sarsmış; ekonomik, dinî ve kültürel yıkımlara sebep olmuştur.

Bir milletin tarihi geçmişinde yer alan önemli olaylar edebiyatta yansıma bulmaktadır. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal ve bunun sonucunda millî özgürlüğünün kaybedilmesi Tatar halkının tarihi hafızasında derin yaralar bırakmıştır. Farklı dönemlerde, Tatarca başta olmak üzere Rus ve Türk dillerinde Kazan Hanlığı'nın yıkılması ve Tatar halkının tarihi geçmişini konu eden çok sayıda edebî eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin hepsinin merkezinde Tatar halkının millî özgürlük simgesi, akıllı ve güzel kadın, acıklı bir kadere sahip olan Süyümbike Hanbike imgesi bulunmaktadır.

Tatar halkı için Kazan Hanlığı'nın son Hanbikesi Süyümbike hem üzüntü hem sevgiyle kaleme alınan bir şahsiyettir. 1551 yılında Hanbikesini Moskova'ya esir olarak göndermek zorunda kalan ve akabinde 1552 yılında devleti – Kazan Hanlığı – Ruslar tarafından işgal edilen Tatar halkı için Süyümbike'nin ismi, kaybedilen devletin ve özgürlüğün sembolüne dönüşmüştür. Çalışmada, hermeneutik yöntem kullanılarak Kazan'ın işgalinden sonra Süyümbike ve Kazan Kremlin'in merkezinde bulunan Süyümbike Minaresi hakkında XX. yüzyılın başında Tatar yazar ve şairlerce kaleme alınan eserlerin analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süyümbike Hanbike, Kazan Hanlığı, Tatar Edebiyatı, imge, tarihi kahraman

Abstract

The Russians' conquest of the Kazan Khanate is described as a great disaster in the history of the Tatar people. With the collapse of the Kazan Khanate in 1552, Tatars lost their state and national freedom. This event made a deep impact on Tatars, affecting destructively their economic, religious and cultural life.

Important events in a nation's historical past are reflected in its literature. The occupation of the Kazan Khanate by the Russians and the loss of national freedom left deep scars in the historical memory of the Tatars. In different periods, many literary works have been written both in Turk (including Tatar) languages

* Bu çalışma, Kazan Devlet Üniversitesi'nde hazırlanan *Edebiyatta Süyümbike İmgesi (Dönem ve Kahraman)* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye, ilsever.rami@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4322-7478

and Russian about the collapse of the Kazan Khanate and the historical past of the Tatars. The focus of all these works is the image of Hanbike (Queen) Süyümbike as the symbol of national freedom of the Tatar people, a smart and beautiful woman, having a sad destiny.

For the Tatar people, Süyümbike, the last Queen of the Kazan Khanate, is a figure spoken with both sadness and love. The name of Süyümbike has become a symbol of the missed national state and freedom for the Tatars, who were forced to send their Queen to Moscow in 1551 as a hostage, and later lost their state because of the Russian occupation of the Kazan Khanate in 1552. In the study, the analysis of the works written by Tatar writers and poets at the beginning of the XX century and devoted to Queen Süyümbike and Minaret (Tower) of Süyümbike (which survived to stay in the center of Kazan Kremlin after the conquest of Kazan) has been made by using the hermeneutic method.

Keywords: Hanbike (Queen) Süyümbike, Kazan Khanate, Tatar Literature, image, historical personality

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya’da meydana gelen sosyal ve politik gelişmeler, Tatar düşünce dünyasında değişimlere yol açar. Tatar aydınlanmacıları eserlerinde şahıs özgürlüğü ve millî terakkiyât meselelerini gündeme getirmeye; devlet yapısı, millî tarih, Tatar halkının millî kahramanları hakkında kitaplar ve makaleler yayımlamaya başlarlar.

Halkın millî bilincinin geliştirilmesinde tarih bilimine büyük vazife yüklenir. Önceki dönemlerde sadece Rus tarihçilerinin kalemiyle “yazılan” Tatar tarihi üzerine yapılan çalışmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bilim adamı Şehabeddin Mercani (1818-1889) gibi Tatar tarihçilerinin de ilgisini çekmeye başlar ve böylelikle Tatar tarihi alanında yeni dönemin sağlam temelleri atılır.¹ Şehabeddin Mercani’nin attığı adımları devam ettiren Hüseyin Feyizhanov (1828-1866), Kayyum Nasırî (1825-1902) gibi önde gelen fikir insanlarının çabaları sonucunda Tatar tarihi bilimsel açıdan oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır.² Aydınlanmacı bilginlerin çabalarıyla oluşturulan tarih bilimi, XX. yüzyılın başlarında yeni bir gelişim aşamasına taşınır.³ Bu yıllarda Kazan Hanlığı’nın tarihi ve onun Hanbikesi Süyümbike’nin⁴ hayatı tarihçi ve edebiyatçıların çok sık başvurduğu ve halkın millî bilincinin şekillendirilmesinde önemli bir konu olarak ele alınmaya başlar. Tarihçilerin de belirttiği üzere “Türk millî geleneklerine

1 Ramilya Yarullina Yıldırım, “Kazan Tatar Edebiyatında Tarihî Roman Türü Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, (2021), s. 237.

2 Mirkasım Usmanov, “Avır tarihinin monlı kaytavazı”, *H. Atlası: Söyembike*, Jıyın Fondu, Kazan 1992, s. 64 (Önsöz).

3 Farit Şakurov, *Razvitiye istoričeskih znaniy u tatar do fevralya 1917 goda*, İzdatelstvo Kazanskogo universiteta, Kazan, 2002, s. 128.

4 Süyümbike, (1519-1557) Kazan Hanlığı’nın son idarecilerindedir. Nogay mirzası Yusuf’un kızıdır. İlk eşi Moskova yanlısı olan Can Ali Han’ın vefatından sonra Safa Giray Han’la nişanlanmıştır. Süyümbike, Kazan hanlarının ailesi ve han sarayının içinde şaşırtacak kadar güzel, akıllı ve şöhretli bir kadın olduğu gibi Rus tarihine de damgasını vurmuştur. 1548 yılında Safa Giray Han Kazan’da kendi sarayında vefat ettikten sonra oğlu Ödemiş Giray, Han ilan edilmiştir. Yaşı küçük olduğundan devlet işlerine annesi Süyümbike bakmıştır. Korkunç İvan, Süyümbike ve Ödemiş Giray Han’ın esir olarak Moskova’ya gönderilmesini şart koymuştur. Süyümbike’yi götüren tekne 5 Eylül 1551 yılında Moskova’ya ulaşmıştır. Bir yıl sonra 1552 yılının Ekim ayında ise Rus askerleri Kazan Hanlığı’nı ele geçirmişlerdir. (Rızaeddin Fahreddin’e göre yazılmıştır: Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.)

bağlılığı ve öteden beri Moskova düşmanlığı ile temayüz etmiş olan Nogaylı Yusuf Mirza'nın kızı Süyüm-Bike, babasından aldığı terbiye ve ikinci kocası Safa Giray Han'ın tesiriyle Rus düşmanı olarak tanınmış ve "millî" partinin mümessili sıfatıyla Kazan yurdunda ve Kazan Türkleri tarihinde en çok sevilen ve anılan bir kahraman olarak nam kazanmıştır."⁵

XX. yüzyılın başında cereyan eden olaylar, bilhassa Rus-Japon savaşı, 1905-1907 yılları arasındaki Rus devrimi, millî özgürlük konularının tekrar gündeme gelmesi yeni bir dönemin başlangıcına; millî tarihe, millî kahramanlara olan ilgiyi ciddi bir şekilde artırır. Tatar tarihi üzerine araştırmalar yapan Rızaeddin Fahreddin (1859-1936), Ayneddin Ahmerov (1864-1911), Hadi Atlasi (1876-1938), Abdullah Battal (1893-1959), Aziz Ubeydullin (1887-1937), Ahmet Zeki Velidi (1891-1970) gibi tarihçilerin çalışmalarında Kazan Hanlığı ve Süyümbike imgesine çokça yer verilir.

Bu dönemde Abdullah Tukay (1886-1913), Ayaz İshaki (1878-1954), Fatih Emirhan (1886-1926), Alimcan İbrahimov (1887-1938) gibi şair ve yazarlar Tatar edebiyatında tarih konulu eserlerin azlığına, bu türün yavaş gelişimine dikkat çeker; dünya edebiyatı ve Rus klasiklerinin deneyimini bu yönde incelemek gerektiğini anlatırlar.

XX. yüzyılın başında Tatar tarihinin önemli konularına olan ilgi, Tatar gençlerinin millî tarih konulu konferanslar düzenlediği Şark Kulübü etkinliklerinde de gözlemlenir. İdil Bulgar Hanlığı ve Kazan Hanlığı tarihi üzerine konuşma yapanların isimleri basında duyurulur ve millî tarih meraklıları toplantılara davet edilir. Örneğin, dönemin önde gelen *Yoldız* gazetesi, Ayneddin Ahmerov'un demeçleri ile ilgili duyurular yapar. Kazan Hanlığı ve Hanbike Süyümbike üzerine yapılan bu konuşmalar, Tatar halkı için bir "ders verici" ve "tarih kitabı" düzeyinde kıymetli demeçler olarak değerlendirilir.⁶ Ayneddin Ahmerov'un 4 Mart 1910'da Şark Kulübü'nde vereceği konferans hakkında aynı gün yayımlanan *Yoldız* gazetesinde konuşmada ele alınan dönemin "Tatar tarihinin en mühim dönemi, hiç şüphesiz, Süyümbike ile ilgili kısmı" denilmektedir. Genel anlamda, Tatar millî basını Süyümbike'yi Tatar kadınları arasındaki en önemli ve en saygın kadın olarak büyük bir hürmetle dikkate alır.

1913 yılında Kazan'da kadınlar için, iki haftada bir *Süyümbike* (Сөембикә) dergisi yayımlanmaya başlar. Amacını Tatar kadınlarının sosyal, siyasi ve aile hayatını tanıtmak olarak belirlese de dergi ana odağını çocuk eğitimi ve kadının toplumdaki yeri ve önemi, "Millet Anaları yetiştirme" gibi konulara yönelir.⁷ *Süyümbike* dergisinde ele alınan konular arasında Tatar kadınlarının haklarını savunmaya yönelik yazılar çoğunluk oluşturur. Bunun dışında, Avrupa ve Rusya'daki feminist hareketler, farklı ülke kadınlarının hayatları ve onların hakları için verdikleri mücadelelerini anlatan makaleler, Tatar yazar ve şairlerin eserleri, eleştiri makaleleri yayımlanır. Aynı zamanda günlük hayat ve ev işleri ile ilgili yazılara da yer verilir.

5 Akdes Nimet Kurat, "Kazan Hanlığı (1437-1556)", *Türkler*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, (Ankara 2002), s. 756-774.

6 [Bilinmeyen yazar ve Makale adı], *Yoldız (Kazan)*, 303, (12 Şubat 1909).

7 Ravil Emirhanov, "İzge İsemene Layık-Muafık Bulıp...", *Söyembike (Kazan)*, 1, (1991), s. 6-7.

Süyümbike dergisinin sayfalarında Süyümbike Hanbike ile ilgili birkaç yazı da yayımlanmıştır. Bunlar; şair A. Reşidi'nin (1848-1923) *Süyümbike (Сөембикә)* şiiri (1912), Hadi Atlasi'nin *Süyümbike (Сөет Бикә)* adlı eserine Zeki Velidi Togan (1890-1970) tarafından yazılmış eleştiri yazısı (1914) ve Şehit Ahmediyev'in (1888-1930) *Meşhur Kadınlardan Süyümbike (Мәшһур хатыннардан Сөембикә)* adlı eseridir (1916).

XX. Yüzyıl Başı Tatar Edebiyatında Süyümbike Hanbike İmgesi

Ünlü yazar Ayaz İshaki, Tatar edebiyatında Süyümbike konusunu ele alan ilk yazarlardandır. Onun 1908 yılında yazılan ve “XX. yüzyıl başındaki Tatar toplumunun ruhsal durumunu, yaşayış tarzını detaylı tahlil eden”⁸ *İki Yüz Yıl Sonra İnkıraz* başlıklı distopyasında Süyümbike imgesine yer verilir. Yazar, Süyümbike imgesini dört düzlemde yansıtır, tarihî ve millî içerik ekler, onu çok anlamlı bir romantik simge düzeyine çıkarır. Öncelikle, eserin ana karakteri Süyümbike, bilim insanı, tarihçi Çağfer'in eşi olarak karşımıza çıkar. Ayaz İshaki, Süyümbike'yi eğitilmiş, zeki, güzel ve çekici, yemekte ve her türlü işte usta, ahlaki değerleri yüksek bir kadın olarak tasvir eder. Aynı zamanda yazar bu imgeye sembolik bir anlam da ekler: Süyümbike, halkının millî özelliklerini ve manevi değerlerini kendinde toplayan bir imge, bir “Millet Anası” olarak da karşımıza çıkar. “Onun feci ölümü Tatar milletinin nesil devamlılığının sona ermesi olarak nitelendirilir”.⁹ İkinci olarak; Süyümbike, Tatar halkının kadim tarihini, millî mücadele yıllarını, Kazan Hanlığı'nın facia dolu günlerini hatırlatan bir millî kahramandır. Üçüncü olarak; eserde, Tatar halkının mimarî sanatında millî bir sembol olarak ölümsüzleştirilen *Süyümbike Kulesi* olarak dile getirilmektedir. Son olarak, *İnkıraz*'da Hanbike, tiyatro ve müzik sanatının seçkin eserlerinden olan *Süyümbike* operasında da yansımaları bulur.

Ayaz İshaki bundan sonra da Süyümbike ismini merkeze alan bir edebî eser ortaya koymak istemiştir. Ancak 1917 Ekim Devrimi yazarın bu hayallerinin gerçekleşmesine engel olmuştur. Yazar muhacirlik yıllarında da Tatar halkının tarihinde derin iz bırakan ünlü Hanbike'nin şahsiyeti üzerine düşünmeye devam eder. Örneğin, *Dalgalar (Дулкыннар)* adlı sahne eserinde yazar, Süyümbike'den bir kez daha bahseder; 1920'li ve 1930'lu yıllarda tarihî konular üzerine yazılan gazete makalelerinde İshaki, Süyümbike'nin şahsına birkaç defa atıfta bulunur.

1935 yılında *Yeni Millî Yol* dergisinde (Sayı 11) yayımlanan “Kazan Gideli 383 Yıl Oldu (Казан китүгә 383 ел үттә)” adlı makalesinde yazar, Bolşevikler döneminde Tatar toplumunun, Kazan Hanlığı'nda olduğu gibi iki gruba ayrılmış bir durumda olduğunu belirtir. Gruplardan ilki Uluğ Muhammed ve Süyümbike grubudur. Bu grubun amacı, milletinin dinini ve millî özelliklerini korumak, ülkesine sahip çıkmak, kendi medeniyetini korumak, bağımsız bir halk ve devlet olarak yaşamaktır.¹⁰ Yazara göre bu “saf ırmağın” kaynağını ve gücünü, Uluğ Muhammed

8 Çulpan Zaripova Çetin, “Tatar Edebiyatının Gelişimi”, *Akademik Bakış*, 9, (2006), s. 144.

9 Ramile, Yarullina, *Gayaz İshakiy İcatı* (1897-1906), TGGİ Neşriyatı, Kazan, s. 113.

10 Ayaz İshaki, “Kazan kitüğe 383 yıl ütte”, *Şehri Kazan*, (10 Ekim 1998).

ve Süyümbike gibi şahıslar oluşturmaktadır. İkinci gruba; Şah Ali¹¹'nin varisleri girer. Bu grup; “383 yıldır halkımızın her mücadelesinde doğrudan doğruya kendini satıp Ruslara çalışan hainler, millî mücadelemiz sırasında içerideki saflarımızı içten kemiren bozgunculardır.”¹² Ayaz İshaki'ye göre, Uluğ Muhammed ve Süyümbike haleflerinin izlediği yol, manevi açıdan çok güçlüdür. Yazar, Tatar halkının uzun yıllar süren davası sonucunda “İdil-Ural bayrağı altında öz atalarının mirasına kavuşacağına” olan inancını ifade eder. Makalesinin sonunda yine *Süyümbike Kulesi*, sembolik anlamıyla karşımıza çıkar. Yazar, Tatar halkı özgürlüğüne kavuştuğu zaman, millî sembol haline gelen *Süyümbike Kulesi*'nde Tatar bayrağının dalgalanacağına dair hayalini de dile getirir.

Tatar şair Mecit Gafûrî (1880-1934) de eserlerinde millî mücadele ve Süyümbike konusunu ele alır. 1907 yılında *Millet Aşkı (Милләт мәхәббәте)* isimli milliyetçi duygularla dolup taşan kitabına *Süyümbike Minaresi (Сөембикә манарасы)* adlı şiirini dahil eder. Eserin ikinci adı *Han Mescidi*'dir (*Хан мәсҗеде*). Şair, “Kazan Tatarlarının facia dolu tarihinin dilsiz şahidi olan ve Tatar Türklerinin görkemli bir simgesine dönüşen”¹³ *Süyümbike Minaresi* hakkında “ustaca yazdığı bu şiiriyle Tatar milletinin duygu ve düşüncelerine tercüman olmayı başarmıştır.”¹⁴ Ancak Ekim Devrimi'nden sonra, yazarın bu eseri kitaplarına dahil edilmemiştir. Nedeni anlaşılabilir, millî hislerle donatılmış *Süyümbike Minaresi* şiirinin içeriği Sovyet döneminin ideolojisine uygun düşmez. Yalnızca 1990'larda şiir *İdel (Идел)* dergisinde Kiril alfabesiyle Tatar okuyucusuna sunulmuştur.

Mecit Gafûrî, idealleştirerek tasvir ettiği Kazan Hanlığı'nın anlı şanlı geçmişiyle sömürge yaşamını karşılaştırır: “Bir zamanlar Ehl-i İslam'ın ordusu olan, Tatarların ve diğer Türklerin manevi kıblesi olan Kazan'ın görkemi sona erdi” diyerek “başkalarının yeri” haline gelmesine dertlenir, tasalanır.

Mecit Gafûrî'nin Kazan Hanbikesi Süyümbike hakkında yazdığı ikinci eseri, 1910'da kaleme alınan *Teessüratım (Edebiyattan bir parça)* (Тәэссоратым. (Әдәбияттан бер кисәк)) adlı şiirdir. Daha sonra 1918-1920 yılları arasında Mecit Gafûrî tarafından *Toplu Eserler (Мәҗмугау асар)* adlı kitabına *Süyümbike'nin Son Sözleri (Сөембикәнең соңғы сүзләре)* adı altında dahil edilmiştir. İçeriği ve yapısıyla Süyümbike ile ilgili Tatar folklor eserleri olan beyitleri ve tarih konulu halk şarkılarını anımsatan bu şiir, Hanbikenin biyografisinin en trajik anını, Moskova'ya esir olarak gönderildiği günleri anlatmaktadır. Şair, Süyümbike'nin Kazan'dan ayrılışını “mahşer günü”ne benzetir. Yazar, Süyümbike'nin doğup büyüdüğü, suyunu içtiği topraklardan ayrılmasını Kazan Hanlığı'ndan “tahtın ayrılışının alameti” ve tahtla birlikte “iktidarın Kazan

11 Şah Ali Han, 1518-1521, 1546, 1551-1552 yıllarında Kazan Hanı, Moskova yanlısı.

12 Ayaz İshaki, “Kazan kitüğe 383 yıl ütte”.

13 Çulpan Zariyeva Çetin, “Tatar Şigriyetende Söyembike Hem Söyembike Manarası Obrazları (Tatar Şiirinde Süyümbike ve Süyümbike Minaresi)”, *Söyembike Hanbike. Cıyıntık. Tarihi Fenni Hezmetler Beyannar Edebi Eserler Eserlerden Özekler*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2021, s. 176.

14 Çulpan Zariyeva Çetin, “XX. Yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı”, *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*, Kesit, İstanbul 2018, s. 639.

halkının elinden çıkmasının göstergesi” olarak değerlendirir. Mecit Gafûrî, Süyümbike’yi yalnızca Kazan tahtının Hanbikesi olarak ele almaz, aynı zamanda onu Tatar halkının özgürlük mücadelesinin simgesi olarak da göstermektedir.

XX. yüzyılın başlarında Kazan Hanlığı ve Süyümbike Hanbike hakkında çeşitli sahne eserlerinin yazıldığı da bilinmektedir. İlki 1910 yılında yazılıp Kazan Hanlığı’nın son günlerini ve Süyümbike Hanbikeyi anlatan yedi perdelik bir oyundur. Oyunla ilgili kısa bir haber *Vakit* gazetesinin 597. sayısında yayımlanmıştır. Ancak oyunun metni ve yazarı bilinmemektedir. Haberde yalnızca Kazan gençlerinden iki yazarın özverili çalışmalarına dikkat çekilir. Adı bile belirtilmemiş bu oyunun tarihsel doğruluğunu ünlü tarihçi Ayneddin Ahmerov’un inceleyip tetkik ettiği söylenmektedir. *Vakit* gazetesinde yer alan bu kısa haberde, *Süyümbike* oyununun edebî anlamda ilk tarih konulu oyun olarak tiyatrolarda sahnelenmesinin gerektiği, gelecekte bu konuda oyun ve romanların beklendiği dile getirilmekte ve tarihçilerle yazarlara yaratıcı muvaffakiyetler temenni edilmektedir.

Dönemin gazete ve dergilerinde şair Fazıl Tuykin’in (1888-1938) de *Süyümbike* oyununu yazıp bitirmesiyle ilgili haber verilmiştir.¹⁵ *Vakit* gazetesinde yer alan bu haberde, millî ve toplumsal değişimler açısından zengin olan Tatar tarihinde dram ve trajedi türünde eserler yazmak için pek çok malzeme ve kahramanın bulunduğu ve bu tür oyunların sahnelendirilmesi gerektiği vurgulanır. Dört perdelik bu sahne eseri, yazarın millî kahramanlarla ilgili yazdığı eserlerinin ikincisi olduğu da belirtilmiştir. Maalesef eserin metni kaybolmuş ve günümüze kadar ulaşmamıştır.

Süyümbike’ye adanan üçüncü eser, Türk subay Ali Haydar’ın yazdığı *Şah Ali Han (Шахали Хан)* trajedisidir. Tatarcaya çevrilmiş bu trajedi 4 Mayıs 1918’de “*Seyyar*” grubunun sanatçıları tarafından Kazan’da sahnelenmiştir. Eser yayımlanmamış, el yazması da günümüze ulaşmamıştır. Eserde, ünlü oyuncuların Abdullah Kariyev (1886-1920) Şah Ali rolünü, Fatma İlskaya (1902-1984) ise Süyümbike rolünü oynamışlardır. Dönemin ünlü şairi ve edebiyat eleştirmeni Fethi Burnaş (takma adı *Nomersız Urındık*) oyun hakkında olumlu bir eleştiri yazısı da yayımlamıştır.¹⁶ Tatar halkının millî his ve duygularının çok yüksek bir noktaya ulaştığı o yıllarda, Hanbike hakkında birçok sahne eseri yazılmış ve sahneye koyulmuştur. Bununla ilgili inceleme ve eleştiri yazıları da ele alınmıştır. Ne yazık ki bu eserlerin metinlerine ulaşılamamıştır, dolayısıyla bu oyunlar hakkında ayrıntılı, kanıtı dayalı bir görüş ortaya koymak mümkün değildir.

Millî tarih konulu bir eserin yazarı, o halkın en seçkin ve en asil niteliklerini özünde toplayan; tüm tutku ve çabaları, bilgi ve yetenekleri kendinde biriktiren, halkın tarihî hafızasında önemli yer tutan seçkin kimseleri eserlerinin kahramanları yapar.¹⁷ “Ulus bilinci oluşturmak isteyen yazarlar, oluşturduğu karakterleri güçlendirmek istediği değer yargılarını taşıyacağı rollere göre hareket ettirir. Okuyucu, yazarın güçlendirdiği yargılarla karakterlerin tutum ve davranışlarını

15 [Bilinmeyen yazar], “Süyümbike Oyununun Yazılması Hakkında”, *Vakit*, 1657, (17 Aralık 1914).

16 Fethi Burnaş, *Koyaş*, 1237, (22 Mayıs 1918).

17 Ferit Hatipov, *Edebiyet Teoriyase*, Kazan, Megarif 2000, s. 156.

sorgulamaya başlar ve bu şekilde yazarlar, okuyucuyu, oluşturmak istediği ortak değer sistemine doğru yönlendirir.”¹⁸ Bu yıllarda Süyümbike ile ilgili yazılan eserler arasında Hadi Atlasi’nin Rus yazma eserleri ve *Kazan Tarihi (Казанская история)*¹⁹ eserinden yola çıkarak yaratıcı bir şekilde kaleme aldığı *Süyün Bike*²⁰ adlı romanı önemli bir yer tutar. Bu tarihî roman, Kazan Hanlığı’nın Rus devleti ve diğer Türk devletleri ile ilişkilerini, iç çatışmalar sonucu çöktüğü doğru gidişini nesnel açıdan ihtiva etmektedir. İkinci olarak Hadi Atlasi, Tatar edebiyatında bir ilk olarak, Süyümbike’yi sadece tarihî bir şahıs değil, aynı zamanda edebî bir kahraman olarak da ele almayı başarmıştır.

Fatih Emirhan’ın *Ay Üstünde Zühre Yıldız Hikâyesi*

XX. yüzyılın onuncu yıllarından itibaren Tatar edebiyatında romantik içerikli eserlerin tekrar çoğalmasını gözlemek mümkündür. Birinci Rus Devrimi döneminde gerçekçi (realistik) tasvirlerle yoğunluk veren Tatar yazarlar, tarih konulu eserler ele alırken romantik duygulara yoğunluk vermeye başlar. Millî duyguların canlanması ve özgürlük ideallerinin daha güçlü bir şekilde ortaya çıkması, Tatar halkının geçmişine ve bağımsız bir devlet olarak yaşadığı dönemlere dair daha fazla bilgi edinme ihtiyacını artırmıştır.

Kendi cismî varlığı, doğallığı, güzelliğin ve bilgeliğin simgesi olan ve aynı zamanda Tatar tarihinin en dramatik anlarını yansıtan Süyümbike Hanbikenin imgesi, Tatar romantiklerinin eserlerinde de vücut bulmaktadır. Örneğin, 1913’te Fatih Emirhan’ın (1886-1926) *Ay Üstünde Zühre Yıldız (Ай Өстендә Зөһрә йолдыз)*, *Süyümbike (Сөембикә)*, *Kâğıt Oyununda Kaybedilen Kız (Картада оттырылган кыз)* isimli romantik hikâyeleri birleştiren *Halk Kızları (Халык кызлары)*²¹ adlı kitabı yayımlanmıştır. Fatih Emirhan’ın Sovyet dönemi eleştirmenleri tarafından burjuva ve liberal yazar olarak damgalanması nedeniyle öyküleri uzun yıllar Tatar okurlarının dikkatine sunulmamıştır. Örneğin yazarın Alimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü bünyesinde hazırlanıp 1984-1989’da Tataristan Kitap Neşriyatı’nda yayımlanan dört ciltlik *Eserleri*’nde sadece *Ay Üstünde Zühre Yıldız* eseri yer almıştır.

Halk Kızları adlı kitabına dahil edilen *Süyümbike* isimli eserinde yazar, Tatar halkının kaybolan ihtişamı ve geçmiş tarihi üzerine düşüncelerini paylaşır; tüm acısıyla Hanbike Süyümbike’nin kaderini gözler önüne sermeye çalışır. *Halk Kızları* adlı kitapta yer verilen bu üç hikâyenin olay örgülerini birbirine bağlayan ana karakter Zühre, yeryüzündeki zorluklara, üvey annesinin davranış ve hakaretlerine dayanamayınca Ay’a çıkmış ve orada huzur bulmuştur. Fatih Emirhan, *Süyümbike* hikâyesine Zühre’nin Ay’daki mutlu yaşamını anlatarak başlar: “Ay’da

18 Mehmet İpçioğlu, “Ulusal Kimlik Oluşumunda Tarihi Romanların Önemi”, *III Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, (27-29 Kasım 2015), s. 30.

19 1564-1566 yılları arasında adı meçhul bir yazar tarafından Kazan Hanlığı’nın Rus çarı Korkunç İvan tarafından alınması hakkında Rusça yazılan bir eser.

20 Hadi Atlasi, *Süyün Bike*, Jıyın Fondı, Kazan 1992.

21 Fatih Emirhan, *Halk Kızları*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1995, s. 22.

yaşamak rahattır; orada kaygı ve keder, üvey anneler yoktur. Orada insanlara işkence etme, aç bırakma, onları kapalı tutma gibi eziyetlerden hiçbiri yoktur.”²² Zühre kızın Ay’da acıları unutulur, yaraları iyileşir, yüzü güller açmaya başlar.

Ancak o güzel ve huzur dolu hayatı yaşayan Zühre, anavatanını, “oyun oynadığı çayırları ve bozkırları özler”. Kız, gözlerini Dünya’ya çevirip baktığında ise anavatanı Kazan’da “korkunç bir savaş, cinayet, kıyım” vardır. “Bir zamanlar güçlü, cesur Kazan, Korkunç İvan’ın ordusu tarafından kuşatılmıştır.”²³ Yazar, halkın; şehrin, vatanın özgürlüğü ve bağımsızlığı için yürüttüğü savaşı şöyle anlatmaktadır: “(Halk) Oluk oluk kan döküp savaşıyor, müthiş bir gayretle kendini korumaya çalışıyor”²⁴. Bu bağlamda Fatih Emirhan, Zühre’nin Ay’daki huzurlu yaşamını, Kazan halkının düşmanlarına karşı verdiği savaş sahneleriyle karşılaştırır: “*Toplar patlar, tüm yeryüzünü duman kaplar, kılıçlar parlar, mızraklar kalplere saplanır, insanlar ölüp kırılır, kan ırmaklarında boğulurlar.*”²⁵ Böylelikle “bütün bölge alt üst hale geldiğinde” ve “kıyamet yeryüzünde kopmuş gibi olduğunda” Süyümbike Hanbike, Kazan kalesinde yürürken görülür. Fatih Emirhan, Süyümbike’yi romantik edebiyatta olduğu gibi idealleştirerek yansıtır. O, güzellik Tanrıçasıdır, bir melektir, saflığın ve cesaretin simgesidir: “*Beyaz ipek elbisesinin içinde yardıma inen bir meleğe benzer.*”²⁶ Kazan melikesi Süyümbike, Rus ordusuyla birlikte Kazan’a gelen İvan’a karşı savaşa katılır ve orada bulunmasıyla Tatar savaşçılarını cesaretlendirir: “*Emirleri ve yerinde öğütleriyle şehre ve yiğit savaşçılarına güç verir.*”²⁷

Fatih Emirhan, Süyümbike’yi erkekler kadar cesur ve “oldukça gayretli” bir kadın olarak tanımlamaktadır: “O, savaşın en güçlü yerine geldi ve ölüm tehlikesine aldırılmadan orada durdu.”²⁸ Ölümünden bile korkmayan cesur yürekli Süyümbike, kendi topraklarında “şerefli bir ölümü” “kölelik içindeki bir yaşama” yeğ görür. Dolayısıyla Korkunç İvan, bu kadar cesur ve gayretli bir Hanbikesi olan şehri ilk geldiğinde alamamıştır.

Fatih Emirhan, *Süyümbike* adlı hikâyesini masal ve efsanelere öykünüp yazmasına ve eserin dokusuna Ay üstünde yaşayan masalsı, hayalî Zühre kız gibi romantik bir karakteri dahil etmesine rağmen, tarihî olayların seyrini mantıklı tutarlılıklarla verebilmeyi başarmıştır. Yazar, Kazan mirzalarının haince tutumlarını, Süyümbike’ye kulak vermeyip ona karşı hareket etmelerini, küçük oğlu Ödemiş Giray’ı han olarak tanımayı reddetmelerini, Moskova’ya gidip Ruslara katılmaları gibi hanlıktaki iç siyasi durumu etkileyici bir şekilde tasvir etmeyi başarmıştır.

Ruslar, Kazan’ın ele geçirilmesi için köprü görevi gören Zöye (Sviyajsk)²⁹ şehrini inşa ederler. Tatar beyleri ve mirzaları ise, devlet ve toprakları büyük bir tehlikeyle karşı karşıya

22 *Age.*, s. 10.

23 *Age.*, s. 10.

24 *Age.*, s. 10.

25 *Age.*, s. 11.

26 *Age.*, s. 11.

27 *Age.*, s. 11.

28 *Age.*, s. 11.

29 Kazan’dan 60 km. uzaklıkta Sviyajsk (Zöye) adında bir kale. Adını nehir adından almıştır.

olduğunda bile kendi aralarında kavga eder ve tartışıp dururlar. Süyümbike Hanbike, feryatlar içinde Tatarları “birlik olmaya ve Ruslara karşı direnmeye” çağırır: “*Ülkeniz Rusların malı ve kendiniz de Rusların kölesi olmak üzereyken kalplerinizde namusunuz ve gayretiniz kalmadı mı?!*” diyerek onları ayıplamaya çalışır ve birlik beraberlik çağrısında bulunur. Gelecekte kendilerini acı bir kaderin beklediğinin farkında olmayan Tatar beyleri Süyümbike’nin sözlerini dinlemez ve emirlerine uymazlar.

Tarihî bilgiler doğrultusunda Süyümbike’nin Moskova’ya esir olarak gönderilmesi ve Kazan Hanlığı’nın bazı bölgelerinin (Tav Yağı)³⁰ Rusların idaresine verilmesi Korkunç İvan tarafından katı bir şart olarak konulduğu söylenmektedir. Ancak Emirhan’ın eserinde Kazan Hanlığı için ortaya çıkan tehlikeli bu durum, romantik yöntemlerle anlatılmakta ve “kaderden kaçış yok” şeklinde değerlendirilmektedir. Süyümbike Hanbike de kaderine razı olup Ruslara teslim olmaya mecbur kalır. Yazar, Kazan Hanlığı ve onun Hanbikesi Süyümbike’nin başına gelen bu büyük acıları bir “ateş nehri”ne benzetmektedir. Bu büyük kaygıdan dolayı Süyümbike kendinden geçer ve bilincini kaybeder. Hanbikenin zor psikolojik durumunu ve olup bitenleri anlatabilmek için yazar, alegoriler kullanır, cansız varlıklar bile his ve duygularını ifade etmeye başlar. Örneğin han sarayının ‘süslü zeminleri, altın, gümüş ve değerli taşlarla bezenmiş duvarları’ çatlar, yerinden oynamış gibi olur ve Süyümbike’nin oğlu Ödemiş Giray da “*bahtsızlığını sanki hissetmiş gibi acıklı bir şekilde ağlar.*”³¹

Yazar, Süyümbike’nin Kazan’dan ayrılma sahnelerini, “Han Mescidi’nde ağlaya ağlaya namaz kılması”nı ve “kocası Safa Giray’ın mezarı başında kanlı yaşlar dökmesi”ni Tatar halkının folklor eserleri olan beyitlere ve tarihçilerin eserlerine dayanarak oluşturmaktadır. Rusların eline esir düşmek Süyümbike’ye son derece ağır gelir. O, Kazan halkını Han’a verdikleri söz ve yeminleri bozmakla ve Hanbikelerini Ruslara teslim etmekle suçlar. Hayatı boyunca Kazan’ın özgürlüğü için mücadele veren Hanbike, bir tutsak olarak Rusların eline düşmektense ölümü yeğ görür: “*Mezarda yatmak, bu aşığılanmaları ve ıstırapları görmekten bin kat daha iyidir.*”³²

Kazan melikesi Süyümbike hakkında yazılan bu kısa hikâye, yazar Fatih Emirhan’ın milletinin kaderi hakkındaki endişe ve düşünceleriyle doludur. Eserde Kazan Hanlığı ve onun Hanbikesi için Zühre kızla birlikte bütün doğa, dağlar, gökyüzü, hava ve hatta Ay bile ağlamaktadır. Yazar, her cümlesi ve her kelimesiyle millî tarihin bu facia dolu sayfalarını okuyucuya aktarmaya çalışır. Örneğin, Zühre kız veya Süyümbike’nin psikolojik durumunu anlatırken yazar, başarılı bir şekilde kelime tekrarlarına gider ve böylelikle eserin manevi yankısını ve etki gücünü daha da artırmış olur: “İri iri gözyaşları”, “ağlaya ağlaya namaz kılmak”, “hıçkırığa hıçkırığa ağlamak”, “uzun uzun bakmak”, “yüksek yüksek dalgalar”. Ay’da yaşayan Zühre kız, Süyümbike’nin gidişinden, Kazan’ın Hanbikesiz kalacağından ve halkının Rusların kölesi olmasından endişe duyarak feryat figan ağlar: “Onun (Zühre’nin, İ.R.) gözyaşları küçük küçük nehirler, seller

30 Dağlık Bölge, Kazan Hanlığı topraklarının İdil (Volga) Nehri’nin sağ kıyısını içeren bölgelerin bütünü.

31 Fatih Emirhan, *Halık Kızları*, s. 14.

32 *Age.*, s. 16.

sular olup akar gider.”³³ Tatar halkının devletinin yok olması Ay’ı da üzer, “*Ay bir dakika içinde kararır gider*”³⁴.

Tatar tarihçilerinin eserlerinde Süyümbike, büyük bir tarihî şahsiyet, bilge bir yönetici ve siyasetçi olarak gösterilmiştir. Fatih Emirhan ise Süyümbike’yi “Allah’ın Kazan’a yardım etmesi için gönderdiği şükran meleği”, diğer taraftan da “Millet Anası” olarak tasvir etmektedir.

Şehit Ahmediyev’in *Meşhur Kadınlardan Süyümbike* Eseri

Süyümbike Hanbike ile ilgili bir başka eser ise Tatar yazar ve gazeteci Şehit Ahmediyev tarafından yazılmış ve 1916 yılında *Süyümbike* dergisinde yayımlanmıştır. Kısa hikâye türünde yazılan bu eserin adı *Meşhur Kadınlardan Süyümbike (Мәшһур хатыннардан Сөембикә)*’dir.³⁵ Fatih Emirhan gibi Şehit Ahmediyev de Süyümbike’nin, Nogay bozkırlarında geçirdiği çocukluk günlerini, Kazan hanı Can Ali sonrasında Safa Giray Han ile geçirdiği yıllarını, Kazan Hanlığı ile idare ettiği dönemi ve Ruslara esir düşme sahnelerini tasvir etmektedir.

Eserde Süyümbike her açıdan idealize edilmektedir. Yazar, Süyümbike’yi en iyi özelliklere sahip bir insan olarak resmetmektedir: “*Güzellik, zekâ, zenginlik, mertebe, kısacası, en iyi nitelikler, özellikler hepsi Süyümbike’de bulunmaktadır.*”³⁶ Süyümbike sadece dış görünüşüyle güzel değil aynı zamanda vatanını ve milletini seven açık sözlü bir kadındır da. Şehit Ahmediyev, onun güçlü ruhlu ve açık sözlü bir şahıs olarak yetişmesinde babası Yusuf Mirza’nın³⁷ büyük payının olduğunu belirtmektedir. “Güçlü bir babanın güçlü kızı” olarak yetişen Süyümbike, Can Ali’nin eşi olarak Kazan’da yaşamaya başlayınca da yeni vatanı Kazan’ı sever ve onun istikbali ve Moskova’nın etkisini ortadan kaldırmak için yollar arar. Süyümbike ilk eşi Can Ali’nin zayıflığına ve her adımı Moskova Knezi emirlerine göre atmasına razı olmaz. Yazar hatta halk arasında Can Ali’nin ölümünden Süyümbike’nin sorumlu tutulduğu söylentilerini de dile getirir.

Ancak tarihî kaynaklarda bu konu ile ilgili herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Tarihçi Ravil Fahretdinov, dönemin en güvenilir kaynağı olarak kabul edilen *Voskresenskaya Letopis’e (Воскресенская летопись)* dayanarak şöyle yazmaktadır:

III. Vasiliy’in 1535’teki ölümünden sonra Gevherşad³⁸, meşhur Karacabey Bulat Şirin³⁹ ile Moskova’nın baskısına karşı aktif bir mücadeleye öncülük etmişlerdir. Gevherşad, Bulat Bek ve tüm Kazan ülkesi Büyük Knez İvan Vasilyeviç’e karşı isyan

33 Fatih Emirhan, *Halk Kızları*, s. 16.

34 *Age.*, s. 16.

35 Şehit Ahmediyev, “Meşhür Kadınlardan Söyembike”, *Süyümbike (Kazan)*, 2-3, (1916). [sayfa numaraları belli değildir]

36 *Age.*

37 *Age.*

38 Gevherşad (1481-1546 – Kazan Hanlığı Hanbikesi, İbrahim Han ile Nursultan Bike’nin kızı. Kazan Hanlığı’nın siyasi hayatında etkili rol oynamıştır.

39 Bulat Şirin (tahmini 1490-1545) – siyasetçi, emir, Karacabey.

etti. Bunu hemen ardından bir darbe izledi: 25 Eylül 1535'te Can Ali öldürüldü ve Safa Giray yeniden han olarak Kazan'a davet edildi.⁴⁰

Diğer Tatar tarihçilerinin çalışmalarında da Can Ali'nin ölümünde Süyümbike'nin etkisi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Eserde bu tür tarihî saptamalar sadece bununla sınırlı değildir. Örneğin Ahmediyev, “*Nogay ülkesine gittikten sonra Süyümbike bir erkek çocuk doğurur*” diye yazar. Süyümbike'nin oğlu Ödemiş Giray'ın doğduğu yıl hakkında da bilim insanları arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bazıları (Rızaeddin Fahreddin, Mihail Hudyakov, Ravil Fahretdinov) doğum yılı olarak 1546'yı belirtirken, diğerleri – örneğin Hadi Atlasi – Ödemiş Giray'ın 1547'de Süyümbike'nin Nogay bozkırlarından Kazan'a döndüğü zaman doğduğu fikri üzerinde durmaktadır. Çeşitli görüşler olmasına rağmen hiçbir kaynakta Ödemiş Giray'ın Nogay'da doğması ile ilgili bilgi verilmemektedir. Yazar, hikâyesinde tarihî olaylardan bahsederken “varsayılmaktadır, denilmektedir, düşünülmektedir” fiillerini kullanır ve hikâyesini diğer yazarların görüşlerine atıfta bulunarak sürdürür.

Yazar, Süyümbike'nin biyografisini bilinen tarihsel kaynaklara dayanarak açıklamaya çalışsa da bu eser bilimsel bir makale değildir. *Meşhur Kadınlardan Süyümbike*, gazetecilik üslubuyla yazılmış düzyazı türünde romantik bir hikâyedir ve böyle bir eserden tarihî gerçeklere uyulmasını beklemek pek de doğru olmaz.

Ahmediyev, Süyümbike'nin hayatını dört döneme ayırarak anlatmaktadır. Yazara göre bu dönemlerin en mutlu olanı, Süyümbike'nin Safa Giray Han ile geçirdiği yıllardır. Eserde Safa Giray Han'ın bir idareci olarak hedefi kutsal olarak tarif edilir: ne olursa olsun Kazan'ın bağımsız bir hanlık olarak kalmasını sağlamak. “Cesur, ihtiyatlı, ülkesini seven bir insan” olan Safa Giray'ın hedefleri, Süyümbike'nin amaç ve siyasi görüşleri ile uyumakta, denk gelmektedir. Şehit Ahmediyev, romantiklere has üslup ile Süyümbike'yi olağanüstü niteliklere sahip olan bir insan olarak betimler. Güzelliği sadece basit bir güzellik değildir. Hanbike bir güzellik Tanrıçasıdır. Bu, Tatar edebiyatında Süyümbike'ye atfedilmiş en büyük değerdir. Güzeli olduğu kadar Süyümbike akıllı bir idareci, halkını seven bir Hanbikedir. Orta çağ Tatar edebiyatı gelenekleri ve Hadi Atlasi'nin Süyümbike konulu tarihî romanını dikkate alarak kendi eserini yazan Ahmediyev, Süyümbike'nin adaletli bir Hanbike, akıllı bir yönetici ve müdrik bir siyasetçi olduğunu defalarca vurgulamaktadır.

Şehit Ahmediyev'in yarattığı Süyümbike imgesi, aynı zamanda çalışkan ve gözü pek bir Hanbikedir. Fatih Emirhan'ın eserinde olduğu gibi Süyümbike “Moskova hükümdarının bizzat gelip katıldığı savaşta müthiş bir gayret gösterir. Gece gündüz uyumaz, askeri gereksinimlerini takip eder, muharebe hattında bizzat durur, orduyu cesaretlendirecek sözler söyler ve orduyu bizzat kendisi idare eder.”⁴¹

40 Ravil Fahrutdinov, *İstoriya Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, Megarif, Kazan 2000, s. 223-224.

41 Şehit Ahmediyev, “Meşhur Kadınlardan Söyembike”.

Meşhur Kadınlardan Süyümbike adlı hikâyenin büyük bir kısmı Süyümbike'nin hanlığı ve devleti kurtarmak için verdiği mücadele ve attığı adımları anlatmakla geçer. Süyümbike “*Hanlığı ve devleti korumak için askerî gücü artırır*”, “*Kazan halkı ile yakın ilişki içinde bulunur, onların gönlünü alır, sevgisini kazanmaya çalışır*”, savaş gereçleri ve mühimmat için yalnızca hazinedeki paradan değil, kendi mal varlığından da harcamalar yapar. Süyümbike bütün halkı tek bir güç haline getirir, onları birbirine kenetler ve düşmanlarıyla savaşa hazırlar. Ahmediyev eserinde Süyümbike'nin özgürlüğü ve halkını seven yüce ve cesur bir insan olduğunu defalarca vurgular.

Süyümbike'nin Kazan'dan tutsak olarak ayrılışı, Kazan şehriyle ve Kazanlılarla vedalaşma sahneleri Hadi Atlasi'nin tarihî romanından etkilenecek yazılmıştır. Bunu kanıtlamak için bazı örnekler üzerinden karşılaştırmalar yapılabilir:

1- Sevgili hükümdarım! Benim acı hasretimi, yakınmalarımı işitsene? Aç lahdini! O, ikimize de aydınlık bir saray, han koltuğu olsun, güzel Hanbikeyi kendi yanına kabul etsene!⁴²

Sevgili hükümdarım! Benim acı dolu ağlayışlarımı işitsene! Karanlık lahdini açıp beni kendi yanına alsana! Senin lahdin, sana ve bana bir han koltuğu, aydınlık bir saray olsun.⁴³

2- Ey Allah'ım! Bizi bu hale düşüren kıskanç düşmanımız olan Şah Ali'yi kendin hükmet!⁴⁴

Ey Allah'ım! Bizim kıskanç ve azgın düşmanımız olan Şah Ali'yi kendin hükmet, kendin yargıla!⁴⁵

3- O, Moskova Knez'ini bana karşı kışkırtıp bizi hükümdarlığımızdan mahrum etti. Eğer bana Kazan'dan bir parça yer verilse, ömrümün sonuna dek orada kalır idim.⁴⁶

O, bana karşı Moskova Knez'ini kışkırtıp, onun buyruğunca, hiçbir günahı olmayan bizi hükümdarlığımızdan mahrum etti. O, bana Kazan'da küçük bir parça yer verseydi, başka bir şey istemez idim.⁴⁷

4- Benim için, birileri tarafından hakir ve hor görülüp yaşamaktansa, acı bir ölümü tatmak yeğ olurdu.⁴⁸

Moskova'ya gidip bir Rus evinde küçümsenip alay edilerek yaşamaktansa kocamın yanında olup acı bir ölümü tatmak yeğ olurdu.⁴⁹

Görüldüğü üzere, Şehit Ahmediyev, Hadi Atlasi'nin *Süyün Bike* eserindeki Hanbikenin Kazan halkı ile vedalaşma sahneleri kısmını kendi eserinde de kullanmıştır. Hadi Atlasi ise

42 *Age*.

43 Hadi Atlasi, *Süyün Bike*, Jıym Fondu, Kazan 1992, s. 34.

44 Şehit Ahmediyev, “Meşhür Kadınnardan Söyembike”.

45 Hadi Atlasi, *Süyün Bike*.

46 Şehit Ahmediyev, “Meşhür Kadınnardan Söyembike”.

47 Hadi Atlasi, *Süyün Bike*.

48 Şehit Ahmediyev, “Meşhür Kadınnardan Söyembike”.

49 Hadi Atlasi, *Süyün Bike*.

Süyümbike'nin ağıtlarını ve vedalaşma sahnelerini XVI. yüzyılda ele alınan meçhul Rus yazarın eseri *Kazan Tarihi*'ne göre yazmıştır. Bu ağıtlarda Süyümbike'nin Kazan Hanlığı'na, halkına, taşına toprağına duyduğu büyük sevgi duyguları yansımıştır.

Ahmediyev'in eserinde, Süyümbike'nin Kazan'dan ayrılma sahneleri hiperboller kullanılarak canlandırılmaktadır. Hanbike'nin Kazan'dan ayrılacağı haberi yayıldıktan sonra bütün bölge kan ve gözyaşı döker, kederden durmadan ağlar: “*Saray binaları, camiler, medreseler, mektepler, seyitler, şeyhler, müritler, şakirtler; her biri, hepsi onun için ağlar.*”⁵⁰ Süyümbike'nin Kazan'la vedalaşırken çektiği çile ve devletin kaderi için duyduğu endişe, bütün Kazan halkını inanılmaz şekilde kötü etkiler. Hanbikeleriyle vedalaşmaya gelen çok sayıda halk, yüzleri üzerine kapanıp feryat figan ağlar. Hatta “*taş yürekliler, hain beyler ve mirzalar dahi ağlar.*”⁵¹

Şehit Ahmediyev'in *Meşhur Kadınlardan Süyümbike* adlı eseri, XX. yüzyılın başında Tatar yazarlarca ele alınan son eser olarak bilinir. Bu eserlerin yayımlanmasından sonra uzun yıllar Sovyet Dönemi Tatar edebiyatında Süyümbike ile ilgili hiçbir esere rastlanmaz. Dahası buna izin de verilmez, kapalı konu haline gelir. Tatar halkının millî duygularını besleyen bu eserde Süyümbike, Tatar halkının sevgili kızı, “bozkırların narin çiçeği”, “güzellik Tanrıçası”, “gururlu ve gözü pek Hanbike”, “hanların ve mirzaların tapındığı Süyümbike” olarak tasvir edilmektedir.

Sonuç

XX. yüzyılın başı, Tatar halkının sosyal ve kültürel yaşamında, sanatsal düşünce anlayışında büyük bir ilerleme ve yenilenme dönemidir. Millî duyguların alevlenmesi, 1552 yılında kaybedilen devlet ve onun tarihine olan ilginin birebir artmasına sebep olur; sömürge baskısından kurtuluş ve millî bağımsızlık fikirlerini güçlendirip keskinleştirir. Bu kutsal amaç doğrultusunda Tatar halkının aydın ve yazarları önceki dönemlerde Süyümbike ile ilgili yazılan beyit, efsane ve tarihî şarkıları tekrar işleyip kullanmışlar ve yeni eserler ortaya koymuşlardır (A. Reşidi). Bu dönemde Süyümbike hakkında tarihî kaynaklara dayalı ilk tarihî roman yazılır (H. Atlasi); millî duygularla dolup taşan romantik içerikli hikâyeler yayımlanır (F. Emirhan, Ş. Ahmediyev), bir oyun sahnelenir (Ali Haydar); R. Fahreddin, Z. Velidi, A. Ahmerov gibi tarihçilerin Süyümbike hakkında araştırma ve makaleleri yayımlanır.

Kazan Hanlığı'nın yıkılmasının üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen tam da XX. yüzyılın başlarında Tatar bilim ve edebiyatında Hanbike Süyümbike imgesine ilgi artar. Onun hakkında onlarca bilimsel makale, tarihî yayın, edebî eser ve şiirler yazılır. Bu dönemde Süyümbike sadece tarihî şahıs ve edebî kahraman olmakla kalmaz, Tatar halkının millî özgürlük ideallerini somutlaştıran, birçok anlamı ve romantik içeriği kendinde birleştiren millî bir simgeye dönüşmüştür. 1900-1918 yılları arasında Kazan Hanlığı ve Süyümbike Hanbike hakkında çok sayıda bilimsel makale ve edebî eserin kaleme alınmasının nedeni, Tatar halkının bu dönemde

50 Şehit Ahmediyev, “Meşhur Kadınlardan Söyembike”.

51 *Age*.

millî Rönesans yoluna adım atması ve kendisini yeryüzünün diğer ulusları gibi özgürce yaşamaya ve gelişmeye layık bir halk olarak görme isteğiyle ilintilidir.

KAYNAKÇA

- Ahmediyev, Şehit, “Meşhür Kadınnardan Söyembike”, *Söyembike (Kazan)*, 2-3, (1916). [sayfa numaraları belli değildir]
- Atlası, Hadi, *Süyün Bike*, Jıyın Fondu, Kazan 1992.
- Emirhan, Fatih, *Halık Kızları*, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan 1995.
- Emirhanov, Ravil, “İzge İsemene Layek-Muvafıyk Bulıp...”, *Söyembike (Kazan)*, 1, (1991).
- Fahredden, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul 2003.
- Fahrutdinov, Ravil, *İstoriya Tatarskogo Naroda i Tatarstana*, Megarif, Kazan 2000.
- Gafuri, Mecit, “Söyembikenin Aktık Köne”, *Söyembike (Kazan)*, 8, 1992.
- Hatıpov, Ferit, *Edebiyet Teoriyase*, Megarif, Kazan 2000.
- İpçioğlu, Mehmet, “Ulusal Kimlik Oluşumunda Tarihi Romanların Önemi”, *III Milletlerarası Tarihi Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı*, (27-29 Kasım 2015), Ankara, s. 30-40.
- İshaki, Ayaz, “Kazan Kitüvge 383 Yıl Ütte”, *Şehri Kazan* (10 Ekim 1998).
- Kurat, Akdes Nimet, “Kazan Hanlığı (1437-1556)”, *Türkler*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 756-774.
- Şakurov, Farit, *Razvitie İstoriçeskih Znaniy U Tatar Do Fevralya 1917 Goda*, Kazan Üniversitesi Yayınevi (İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta), Kazan 2002.
- Usmanov, Mirkasım, “Avır Tarihnin Moñlı Kaytavazı”, *Hadi Atlası: Süyün Bike*, Jıyın Fondu, Kazan (1992), (Önsöz).
- Yarullina, Ramile, *Gayaz İshakiy İcatı* (1897-1906), TGGİ Neşriyatı, Kazan 2002.
- Yarullina Yıldırım, Ramile, “Kazan Tatar Edebiyatında Tarihi Roman Türü Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, (2021), s. 233-265.
- Zaripova Çetin, Çulpan, “Tatar Edebiyatının Gelişimi”, *Akademik Bakış*, 9, (2006), s. 138-151.
- Zaripova Çetin, Çulpan, “Tatar Şigerende Söyembike Hem Söyembike Manarası Образları”, *Söyembike Hanbike. Cıyıntık. Tarihi Fenni Hezmetler, Beyannar, Edebi Eserler, Eserlerden Özekler*, 2. bs, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 2006, s. 176-180.
- Zaripova Çetin, Çulpan, “XX. Yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı,” *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı*, Kesit Yayınları, İstanbul 2018, s. 569-824.

THE IMAGE OF QUEEN SUYUMBIKE IN TATAR LITERATURE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

İlsever RAMİ*

The Russians' conquest of the Kazan Khanate is described as a great disaster in the history of the Tatar people. With the collapse of the Kazan Khanate in 1552, Tatars lost their state and national freedom. This event made a deep impact on Tatars, leading to destruction in their economic, religious and cultural life.

Important events in a nation's historical past are reflected in its literature. The occupation of the Kazan Khanate by the Russians and the loss of national sovereignty left deep scars in the historical memory of the Tatars. In different periods, many literary works have been written about the collapse of the Kazan Khanate and the historical past of the Tatars both in Russian and Turkic languages, especially in Tatar. The focus of all these works is the image of Hanbike (Queen) Süyümbike as the symbol of national sovereignty of the Tatar people, a smart and beautiful woman that has a sad destiny.

For the Tatar people, Süyümbike, the last Queen of the Kazan Khanate, is a figure spoken with both sorrow and fondness. The name of Süyümbike has become a symbol of the missed national state and sovereignty for the Tatars, who were forced to send their Queen to Moscow in 1551 as a hostage, and later lost their state because of the Russian occupation of the Kazan Khanate in 1552. In this study, the works written by Tatar writers and poets at the beginning of the XX century and devoted to Queen Süyümbike and Minaret (Tower) of Süyümbike in the center of Kazan Kremlin have been analyzed by the hermeneutic method.

Social and political developments in Russia in the second half of the XIX century led to changes in the Tatar world of thought. Tatar enlighteners began to raise the issues of personal freedom and national progress in their works, publishing books and articles on state structure, national history, and national heroes of the Tatar people. The first Russian Revolution (1905-1907) promoted the revival of the issues of national freedom and marked the beginning of a new era, increasing significantly the interest to national history. In the works of historians such as Rızaeddin Fahreddin (1859-1936), Ayneddin Akhmerov (1864-1911), Hadi Atlasi (1876-1938),

* Assistant Prof., Yeditepe University, Faculty of Arts and Sciences, Istanbul / Turkey, ilsever.rami@yeditepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4322-7478

Abdullah Battal (1893-1959), Aziz Ubeydullin (1887-1937), Ahmet Zeki Velidi (1891-1970), the image of the Kazan Khanate and Süyümbike was widely used.

During this period, poets and writers such as Abdullah Tukay (1886-1913), Ayaz Ishaki (1878-1954), Fatih Amir Khan (1886-1926), Alimjan Ibrahimov (1887-1938) drew attention to the scarcity of works on history in Tatar literature, the slow development of this genre, and emphasized the need to study the experience of world literature and Russian classics in this direction.

At the beginning of the XXth century, interest in the important topics of Tatar history was reflected in the activities of the Oriental Club, where Tatar youth organized lectures on national history. The names of speakers on the history of the Idyll Bulgar Khanate and the Kazan Khanate were published in the press and national history enthusiasts were invited to the meetings.

In 1913, Süyümbike (Сөмбүкә), a bi-weekly magazine for women, began to be published in Kazan. It was devoted to the social, political, and family life of Tatar women. A few articles about Süyümbike Hanbike were also published in this magazine.

The famous writer Ayaz Ishaki was one of the first writers in Tatar literature to deal with the topic of Süyümbike. In his dystopia written in 1908 and titled Two Hundred Years Later, the image of Süyümbike takes place. The author reflects the image of Süyümbike on four planes, adds historical and national content, and elevates it to the level of a very significant romantic symbol.

Among the works written about Süyümbike in these years, Hadi Atlasi's novel Süyün Bike, which he wrote creatively based on Russian manuscripts and Kazan History (Казанская история), occupies an important place. This historical novel objectively covers the relations of the Kazan Khanate with the Russian state and other Turkic states, and its decline as a result of internal conflicts. Secondly, Hadi Atlasi, for the first time in Tatar literature, managed to treat Suyumbike not only as a historical figure but also as a literary heroine.

The image of Süyümbike Hanbika, who is a symbol of naturality, beauty and wisdom in her physical being, and at the same time a reflection of the most dramatic moments of Tatar history, is also embodied in the works of Tatar romantics. Even though Fatih Amir Khan wrote his story "Süyümbike" based on tales and legends, and included in the fabric of the work such a romantic character as the mythical, imaginary Zühre girl who lives on the moon, he managed to present the course of historical events with logical consistency. The author has succeeded in impressively depicting the internal political situation in the khanate, such as the treacherous behavior of the Kazan mirzas, their refusal to listen to Süyümbike and act against her; their refusal to recognize her young son Ödemiş Giray as khan, their act of going to Moscow and joining the Russians.

Although many years have passed since the fall of the Kazan Khanate, it was precisely at the beginning of the 20 century that the interest in the image of Khanbike Suyumbike in Tatar science and literature increased. Dozens of scientific articles, historical publications, literary works, and

poems were written about her. During this period, Suyumbike became not only a historical figure and literary heroine but also a national symbol that embodied the ideals of national sovereignty of the Tatar people, and combined in itself many meanings and romantic content. The reason for a large number of scientific articles and literary works about the Khanate of Kazan and Suyumbike Khanbike between 1900 and 1918 is related to the fact that it was during this period that the Tatar people embarked on the path of national renaissance and wanted to see themselves as people worthy to live freely and develop like other nations of the world.